

Alfonsas MOTUZAS

Vytauto Didžiojo Universitas (Kaunas)

POLSKO-LITEWSKIE KATOLICKIE WIĘZI KULTUROWE W DOBIE INTEGRACJI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

Litwa już od ponad 600 lat jest krajem chrześcijańskim, zamieszkanym głównie przez katolików, obok wyznawców prawosławia i ewangelików. Korzenie chrześcijaństwa na Litwie sięgają 1387 roku, kiedy Litwa, po obraniu politycznego kierunku na Zachód, przyjęła chrzest. Katolicyzm na Litwę przyszedł z Zachodu – z Polski, Czech i Niemiec. Po integracji z Zachodem Litwa stała się, i dziś również jest najbardziej na północny-wschód wysuniętym katolickim państwem europejskim, swego rodzaju ścianą kulturowo-religijną, odgradzącą protestantyzm i prawosławie. Wpływ na integrację wywarła również kontrreformacja oraz znaczące wydarzenia historyczno-geopolityczne w okresie XVII–XX wieku. Był to okres, kiedy Litwa i Polska zajęły ważne miejsce w historii Kościoła katolickiego w Europie. Litwę od północy otacza protestancka Łotwa, Estonia i kraje skandynawskie, od wschodu – prawosławna Rosja i Białoruś. Od zachodu Litwa graniczy z katolicką Polską. Religijno-geopolityczna tożsamość tych dwóch państw pozwala im dziś na integrację z Unią Europejską, z zachowaniem właściwej dla nich swoistości kultury katolickiej.

O fenomenie katolickich więzi kulturowych Litwy i Polski pisali tacy litewscy badacze, jak: w 1937 r. – ks. P. Katela w książeczce *Šiluvos Marijos šventovės istorija* [„Historia sankturium maryjnego w Szydłowie”], w 1951 r. – bp V. Brizgys w studium *Šiluva – Lux Christi* [„Szydłów – Lux Christi”], w 1958 r. – ks. J. Vaišnora w monografii *Marijos garbini-mas Lietuvoje* [„Pobożność maryjna na Litwie”], w 1994 r. – ks. R. Pukėnis w książce *Teesie* [„Bądź!”], w 1999 r. – ks. R. G. Skrinkas w książce *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas* [„Przewodnik pielgrzyma po cudownych miejscach maryjnych”], wreszcie w roku 2003 autor niniejszego artykułu opublikował monografię pt. *Lietuvos kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika* [„Litewskie dróżki kalwaryjskie: historia, tradycje obrzędowe i muzyka”].

Spośród polskich naukowców pisali na ten temat: Ignacy Buszyński, *Opisanie historyczne kościoła szydłowskiego na Żmudzi wstawionego cudownym obrazem Matki Boskiej z dodaniem opisu statystycznego parafii Szydłowskiej* (1859); J. I. Kraszewski, *Ostra Brama i kościół św. Anny* (1860); I. Buszyński, *Opisanie historyczno-statystyczne Powiatu Rossieńskiego gub. Kowieńskiej* (1874); J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie* (1912); T. Sieczka, *Kult obrazu M. P. Ostrobramskiej w dziejowym rozwoju* (1934).

Powyższe zestawienie świadczy o tym, że opublikowanych materiałów nie jest wiele i temat jest stosunkowo nowy, dlatego w celu lepszego jego unaocznienia korzystam również z własnych materiałów, pozyskanych podczas letnich ekspedycji terenowych, oraz publicystycznych prac historycznych.

Celem tego artykułu jest odślonięcie niektórych katolickich więzi kulturowych Litwy i Polski. Dotyczyć to będzie:

- po pierwsze, krótkiej analizy wydarzeń religijno-geopolitycznych na Litwie oraz w stosunkach polsko-litewskich od zarania chrześcijaństwa na Litwie do chwili obecnej;
- po drugie, w oparciu o źródła historyczne przedstawienia katolickich sanktuariów na Litwie, które poprzez swoją kulturę religijną łączyły oba narody;
- po trzecie, w oparciu o źródła najnowsze analizy miejsca, czasu i właściwości kulturowo-religijnych więzi polsko-litewskich na Litwie, po odzyskaniu niepodległości (1990–2003), w obliczu integracji europejskiej.

Można założyć, że obecnie, w dobie integracji Polski i Litwy z Unią Europejską, katolickie więzi kulturowe pomiędzy tymi dwoma krajami są osadzone na ścisłych i bliskich religijno-geopolitycznych więziach, istniejących zarówno w przeszłości, jak i obecnie.

RELIGIJNO-GEOPOLITYCZNA LITWA I POLSKA W OKRESIE XVI–XXI WIEKU

Ze źródeł historycznych wynika, że w uroczystościach chrztu i koronacji króla Mendoga na Litwie (1251–1253) uczestniczyli zakonnicy z Polski i Czech – franciszkanie i dominikanie. W roku 1253 za zgodą papieża została założona na Litwie prowincja kościelna, którą rządili dwaj biskupi: ksiądz zakonu niemieckiego Krystian i polski dominikanin Wit. Ten ostatni uważany jest, zwłaszcza w polskich kronikach dominikańskich, za świętego, a jego kult jest nieodłączny od kultu św. Jacka.

Pierwsza próba przyjęcia chrztu przez Litwę za czasów Mendoga była nieudana, ponieważ przy okazji chrztu zakon niemiecki próbował zająć część ziem pogańskiej Litwy. Obronić się przed krzyżakami i wejść do grona chrześcijańskich państw europejskich udało się Litwie dopiero po podpisaniu przez wielkiego księcia litewskiego Jagiełłę i polską delegację aktu w Krewie w roku 1385. W tym dokumencie zostało zapisane, że po poślubieniu przez Jagiełłę królowej Jadwigi i zostaniu królem Polski Litwa zostanie przyłączona do Królestwa Polskiego. Data podpisania aktu krewskiego jest początkiem bliskich stosunków polsko-litewskich, które przybrały na sile w roku 1386 po przyjęciu przez wielkich książąt litewskich Witolda i Jagiełłę chrztu (15 lutego), zaślubinach Jagiełły z Jadwigą (18 lutego) oraz koronacji Jagiełły na króla Polski (4 marca). Katolicka Polska zobowiązała Litwę do przyjęcia chrztu i zostania katolickim krajem. Stało się to w roku 1387. Zaraz po chrzcie Jagiełło założył biskupstwo wileńskie. Po chrzcie Żmudzi (1413) oraz podpisaniu przez Litwę i Polskę aktu w Horodle i założeniu biskupstwa żmudzkiego (1417) Litwa kolejny raz udowodniła, że obydwaj kraje są nierozłączne i katolickie. Wymienione dokumenty unormowały stosunki katolickiej Polski i Litwy, uwieńczone po 150 latach zawarciem unii lubelskiej (1569)¹.

W roku 1600 Litwa rozpoczęła, trwającą prawie trzydzieści lat, wojnę ze Szwecją. Litwa wojnę prowadziła sama, ponieważ Polska w tym czasie walczyła z prawosławną Moskwą i wyznawcami islamu – Tatarami; dlatego Litwini musieli jeszcze dopomóc Polakom. W roku 1611 (26 IX – 9 XI) Sejm w Warszawie rozważał sprawę wojny z Rosją oraz problemy religijne². Obawy przed islamem w katolickiej Polsce znane były już od roku 1253. W tym czasie Polska nie miała króla (status królestwa odzyskała dopiero w roku 1295). Papież Innocenty IV polecił biskupowi chełmińskiemu Henrykowi dokonać koronacji Mendoga i przyjąć od niego w imieniu papieża ślubowanie posłuszeństwa. W tym samym roku (1253) z polecenia papieża koronowano księcia halicko-wołyńskiego Daniela, w celu wzmocnienia odporności przeciwko Tatarom³.

Pomimo że w roku 1629 zawarto ze Szwecją tymczasowy rozejm na okres sześciu lat, spokoju nie zaznano. Zachodnia część Litwy wraz ze Żmudzią pozostawała w otoczeniu religijnej kultury protestanckiej. Na wschodzie i południowym-wschodzie Litwy i Polski 14 czerwca 1634 roku zakończono wojnę z Rosją, której inicjatorem była Rosja⁴.

¹ *Lietuvos istorija*, red. A. Šapok, Vilnius 1989, s. 52–54, 104–111.

² G. Šileikis, A. Visockis, *Lietuvos istorijos datos, įvykiai, faktai, asmenybės (Nuo I amžiaus iki 1795 metų)*, Kaunas 1998, s. 127.

³ Z. Zinkevičius, *Lietuvių poteriai*, Vilnius 2000, s. 19.

⁴ G. Šileikis, A. Visockis, *Lietuvos istorijos datos...*, s. 249.

Pod koniec roku 1653 rozpoczęto negocjacje w sprawie zbliżenia państwa polsko-litewskiego z Niderlandami w celu zachowania wspólnych interesów w regionie morza Bałtyckiego. W roku następnym (14 III 1654) Niderlandy zatwierdziły projekt porozumienia obronnego z Litwą i Polską⁵. Wtedy jednak wojska carskiej Rosji napadły na Litwę, zajęły Wilno i Kowno, i w ten sposób zniweczyły wspólne plany Litwy, Polski i Niderlandów. Latem 1655 r. niezajęte przez Rosjan tereny Litwy zaczęli okupować Szwedzi. W ten sposób rozpoczęła się druga wojna litewsko-szwedzka.

O wyborze przez Litwę drogi kultury katolickiej świadczy również fakt ofiarowania Litwy Najświętszej Maryi Pannie. Król Polski i Litwy Jan Kazimierz w katedrze lwowskiej, w obecności duchowieństwa, senatorów i rzesz wiernych uklękawszy przed głównym ołtarzem, odmówił akt zawierzenia Rzeczypospolitej Maryi⁶. Również i dziś katolicka Litwa zwana jest *Terra Mariana*⁷.

Od roku 1660 zarówno Szwedom, jak i wojskom carskim, przestało się powodzić. W tym samym roku zawarto ze Szwecją dwustronną umowę o pokoju, a w roku 1667 zawarto pokój z Moskwą⁸. Po zakończeniu wojny biskup wileński Jerzy Białozor na pamiątkę wyzwolenia spod okupacji rosyjskiej zlecił kapitulę niezwłocznie założyć w okolicach Werek pod Wilnem drogę krzyżową na wzór drózek w polskiej Kalwarii Zebrzydowskiej⁹. Wpływ na taką decyzję mogło mieć również to, że nieopodal Werek, podczas walki Litwinów i Polaków z Rosjanami w roku 1659, z rąk Kozaków zginęło wielu obrońców ojczystego kraju i swojej wiary¹⁰.

Jedność państwa polsko-litewskiego trwała do 5 sierpnia 1772 roku, tj. do I rozbioru Rzeczypospolitej, kiedy to Rosja, Austria i Prusy podzieliły między sobą ziemie litewskie i polskie oraz udzieliły równych praw innowiercom. Potem nastąpił II rozbiór (1793), oznaczający koniec niepodległości, oraz III rozbiór (1795), gdy Litwa i Polska zostały ostatecznie rozdzielone¹¹.

Gdy w roku 1795 Rosjanie okupowali Litwę, zakazano religijnych procesji i pielgrzymek poza terenem dziedzińców kościelnych. Jedna

⁵ Tamże, s. 264, 266.

⁶ Archivio Segreto Vaticano: *Nunziatura di Polonia*, vol. 64, f. 220.

⁷ J. Vaišnoras. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma 1958, s. 152.

⁸ *Lietuvos istorija...*, s. 328–331.

⁹ E. KIRSTUKAS, *Kalwaria wileńska*. Wilno 2001, s. 11–12.

¹⁰ R. JANONIENĖ, *Naujoji Jeruzalė ant Verkių kalvų*, [w:] *Vilniaus Kalvarijos*, red. ks. K. Latoša, Vilnius 2002, s. 19.

¹¹ *Lietuvos istorija...*, s. 421, 436, 438–440.

z pierwszych takich procesji religijno-patriotycznych miała miejsce w Horodle, gdzie spotkały się dwie procesje: jedna ze strony Polski, druga – z historycznej Litwy. Celem tych procesji było modlitwami i nabożnymi pieśniami uczcić i odnowić zawarty w Horodle akt. Na Litwie procesja w podobnym celu przeszła z Kowna przez rzekę Niemen w stronę Sudowy (Sudawii, lit. Suduva). Po drugiej stronie Niemna w Sudowie, w byłym królestwie polskim, czekała inna procesja z trzech parafii. W ten sposób połączone procesje z Litwy i Polski, zjednoczone – jak wówczas sądzono – przeciwko Rosjanom, wyraziły jedność i unię obojga narodów. Policja nad Niemnem próbowała procesję zatrzymać, ale nieskutecznie¹².

Przez 124 lata przyszło tym katolickim krajom modlić się i walczyć, czekając na jutrzenkę wolności. Kiedy wreszcie nadeszła, oba kraje cieszyły się z odzyskanej niepodległości ledwie lat 22. Nastął czas wojny światowej, a po niej okupacji sowieckiej w obu krajach. Na odzyskanie niepodległości przez Litwę trzeba było czekać do 11 marca 1990 roku. Litwa znów zwróciła się ku katolickiemu Zachodowi. W dniach 4–8 września 1993 roku Litwę odwiedził papież Jan Paweł II. Modlił się przed cudownym obrazem NMPanny w Ostrej Bramie w Wilnie, pielgrzymował do sanktuarium w Szydłowie i na Górę Krzyży koło Szawel¹³. Ta pielgrzymka Papieża-Polaka stała się przyczynkiem do odnowienia wzajemnych więzi religijno-kulturowych pomiędzy Litwą i Polską, a zarazem przypomnieniem dla polskich pielgrzymów świętych miejsc obojga narodów i zachętą do ich odwiedzania i wzajemnych kontaktów.

Ukazanie wspólnego obydwu narodów pielgrzymowania do tych świętych miejsc wymaga przypomnienia kulturowo-historycznej przeszłości Kościoła katolickiego na Litwie.

LITEWSKIE SANKTUARIA ŁĄCZĄCE OBYDWA NARODY

Tożsamość religijna każdego narodu w historii ujawnia się i wyraża poprzez kulturę tego narodu. Katolicyzm jest uniwersalny. Jego energia duchowa znajduje swój wyraz nie tylko w liturgii, lecz także w licznych ludowych formach pobożności. Jedną z takich form jest pielgrzymowanie do świętych miejsc. Ta ludowa praktyka religijna jest najprostszym wyrazem jedności kultury religijnej kilku narodów. Obecnie na Litwie są trzy takie miejsca, jednoczące Litwę i Polskę, a zarazem i całą katolicką Eu-

¹² M. Wolonczewski, *Žemajtiu Wiskupiste*, t. 2, Wilniuj 1848, s. 209–210.

¹³ *Liudykime Kristu. Popiežiaus Jono Pauliaus kalbos, pasakytos Lietuvoje 1993 m. rugsėjo 4–8 d.*, Vilnius. 1994.

ropę. To Szydłów, Ostra Brama i Góra Krzyży. Żeby ukazać ich miejsce w ogólnokulturowym kontekście Litwy i Polski w dobie integracji z Unią Europejską, należy wpieryw dokonać analizy historycznego pochodzenia tych miejsc i warunków powstania, które przyczyniły się do zjednoczenia obu narodów.

Szydłów

Historycznie pierwszym miejscem wspólnych pielgrzymek Litwinów i Polaków jest Szydłów (dawniej Szydłowo, lit. *Šiluva*). To najświętsze na Litwie sanktuarium maryjne, znane wśród katolików na całym świecie. Sanktuarium znajduje się w środkowej Litwie: pomiędzy Kownem, Szawlami i Kłajpedą. Świętość tego miejsca wiązana jest z objawieniem się Najświętszej Maryi Panny oraz cudownym obrazem Matki Bożej. Miejsce to zwane jest litewskim Lourdes. Coroku rzesze pątników przybywają tu z wielu krajów Europy i świata. Szydłowa nie mógł więc ominąć Ojciec Święty Jan Paweł II, gdzie Maryja zwana jest Uzdrawieniem Chorych. Ten tytuł przylgnął do Niej po doznaniu przez wiernych wielu łask oraz zdrowia na ciele i duszy.

Miasteczko leży w otoczeniu borów (lit. *šilas*), stąd też pochodzi jego nazwa (*šilas – Šiluva*). W XV wieku zwane było „Dchillos alias Buda”. Wyraz „Buda” oznacza miejsce, gdzie mieszkali wycinający las drwale, stróże oraz gdzie drewno poddawano pierwotnej obróbce. Pierwszy kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny zbudowano tu w roku 1457. Wieść o znajdującym się w kościele cudownym obrazie Matki Bożej szybko rozniosła się po całym biskupstwie i Litwie. Później, po przyłączeniu Litwy do królestwa polskiego, nazwa miejscowości została spolszczona i przybrała formę Szydłowo.

Po ogłoszeniu (1517) przez Marcina Lutera 95 tez przeciwko katolicyzmowi nastąpiła era protestantyzmu, który dotknął także Szydłów. W roku 1569 miejscowy kościół został zajęty przez kalwinów i z biegiem czasu zburzony. Cud objawienia się Maryi w tym miejscu pod koniec lata 1608 roku historycznie po raz pierwszy został zapisany w roku 1661. Przeznaczony dla Stolicy Świętej pierwszy zachowany do dziś dokument o tym objawieniu Najświętszej Maryi Panny i dalszej jego historii sporządzono 31 października 1774 roku. W dokumencie tym zapisano między innymi, że w roku 1608 pasącym stado pasterzom, okolicznym mieszkańcom oraz miejscowemu pastorowi kalwińskiemu i nauczycielowi nieoczekiwanie na dużym kamieniu ukazało się młode, ładnie ubrane, płaczące dziewczę z rozpuszczonymi włosami, trzymające na rękach dzieciątko. Nabrawszy

odwagi pastor zapytał: „Pani, czemu płaczesz?”. Ona mu odparła: „Płacę, bo przedtem na tych ziemiach czczono mego syna, a teraz sieją tu żyto”. Wypowiedziawszy te słowa dziewczyna znikła. Miejscowi różnie mówili o tym cudzie. Był wśród nich pewien człowiek – ponad stuletni starzec, ślepy ze starości, który zaczął przekonywać ludzi, że na kamieniu ukazała się Matka Boża: „W tym miejscu ukazała się Najświętsza Pannienka ze swoim Synem, na chwałę którego założony na tej ziemi stał kiedyś kościół katolicki, przed osiemdziesięcioma – jak mi się wydaje – laty przez naszych panów zburzony i zniszczony”. Po objawieniu ludzie zaczęli odwiedzać to miejsce, ozdabiać kamień, na którym stała Matka Najświętsza, palili świece, śpiewali pobożne pieśni. Wieść o tym dotarła do biskupa żmudzkiego, który jednemu ze swych księży polecił odzyskać zajęte w roku 1569 przez kalwinów ziemie, które do kościoła katolickiego należały od chwili wzniesienia tu pierwszej świątyni w roku 1457. Odzyskanie należących do kościoła w Szydłowie gruntów nie było proste, ponieważ brakowało dokumentów potwierdzających prawo własności do tej ziemi. Mieszkający w Szydłowie wspomniany już ponad stuletni ślepy starzec, słysząc o porażce sprawy, wskazał miejsce, w którym były zkopane dokumenty kościelne. Po przyprowadzeniu go, by wskazał miejsce, w którym stał kościół, starzec odzyskał wzrok. Z ziemi wykopano żelazną skrzynię, w której znaleziono ornat, obraz Najświętszej Maryi Panny i na pergaminie spisany dokument założycielski kościoła. Miało to miejsce w roku 1612¹⁴. Dnia 22 lipca 1622 roku w Najwyższym Trybunale Litwy sprawę przeciwko kalwinom wygrali katolicy. W roku 1625 w miejscu ukazania się Najświętszej Maryi Panny założono altarię, a następnie na kamieniu ustawiono drewnianą kapliczkę z ołtarzem¹⁵. Po pewnym czasie w miejscu drewnianej kapliczki zbudowano inną, w której wzniesiono ołtarz z figurą Maryi. Dopiero 8 września 1924 roku w święto Narodzenia NMPanny wzniesiono i poświęcono nową murowaną kaplicę z nowym ołtarzem i nową figurą Maryi. Starą figurę Maryi przeniesiono do kaplicy klejnotów w kościele szydłowskim. Znaleziony w skrzyni obraz Matki Bożej znajduje się w ołtarzu głównym kościoła w Szydłowie, od dawna słynącym jako cudowny.

Biskup żmudzki Jerzy Tyszkiewicz w piśmie do Stolicy Apostolskiej donosił (1646), że znajdujący się w szydłowskim kościele obraz Matki Bożej jest znany i słynący z wielu łask nieustannie doznawanych przez wiernych za wstawiennictwem Najświętszej Maryi Panny, i prosił o po-

¹⁴ *Opis dokumentov Vilenskago Centralnago Archyva*, t. 2, Vilno 1903, s. 182.

¹⁵ R. G. Skrinkas, *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*, Kaunas 1999, s. 29–30.

zwolenie na koronację cudownego obrazu. Akt koronacji, zatwierdzony dopiero 15 kwietnia 1775 roku przez papieża Piusa VI, zezwalał jednocześnie na świętowanie odpustu Narodzenia Najświętszej Maryi Panny przez całą oktawę (*plenaria indulgentia*). Koronacji obrazu dokonano 8 września 1786 roku; w uroczystościach uczestniczyły rzesze pielgrzymów, w tym także z Polski i Prus¹⁶. Odpust ten stał się głośny w Rosji, Prusach, a zwłaszcza w Polsce. Po raz pierwszy uroczystości odpustowe nabrały rozmachu podczas okupacji niemieckiej w trakcie I wojny światowej, po raz drugi – w czasie okupacji sowieckiej (1945–1990) i po raz trzeci po wizycie na Litwie Ojca Świętego Jana Pawła II.

Zgodnie z tradycją, wierni na kolanach obchodzą dookoła ołtarz główny, w którym znajduje się cudowny obraz Matki Bożej, i ołtarz w kaplicy Objawienia Najświętszej Maryi Panny, gdzie jest jej figurę oraz kamień, na którym się ukazała. Następnie siadają w ławach w kościele lub kaplicy i modlą się śpiewając *Godzinki o Niepokalanym Najśw. Maryi Panny Poczęciu* oraz inne pieśni maryjne¹⁷

Rozpoczęte w roku 1677 pielgrzymki pątników z Polski do Szydłowa trwają po dziś dzień. Katolicka kultura sakralna tej miejscowości od samego początku jej istnienia była przeciwwagą dla nadciągającej do Europy Środkowej z północy i północno-zachodu protestanckiej kultury religijnej.

Ostra Brama

Kolejne cudowne miejsce na Litwie, słynące ze swej kultury religijnej oraz ściągające rzesze pielgrzymów z Polski – to Ostra Brama. Brama znajduje się w południowej części miasta. Nazwa bramy do dziś pozostaje przedmiotem dyskusji. Jedna z wersji głosi, że do końca XVI wieku ta część obronnej fortyfikacji miejskiej nosiła nazwę Bramy Krewskiej, później Bramy Miednickiej, ponieważ droga przez bramę prowadziła do tych miast, a następnie utrwaliła się nazwa – Ostra Brama (łac. *Porta acialis*). Polacy do dziś to miejsce zwać Ostrą Bramą, Litwini zaś – *Aušros Vartai* (dosł. *Brama Jutrzenki*). Po raz pierwszy nazwę Ostra Brama napotkano w wileńskich aktach miejskich z roku 1594. Jan Kurczewski w swoim dziele *Biskupstwo wileńskie* (Wilno 1912) pisze, iż ta część miasta zwana była Oстрыm Końcem lub Ostrokońcem¹⁸.

¹⁶ Tamże, s. 138, 140.

¹⁷ 1995–2000 *vasaros lauko ekspedicijų medžiaga*, [w:] *Šv. Antano religijos studijų instituto folklorinio kabineto medžiaga*, Kretinga 2003.

¹⁸ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, s. 171.

Historia Wilna głosi, że gdy w roku 1503 wielki książę litewski Aleksander rozkazał mieszkańcom miasta iść na wojnę, oni, obawiając się pozostawić miasto bez obrony, prosili księcia, by zwolnił ich z tego obowiązku w zamian za zobowiązanie otoczenia miasta murem obronnym. Książę wyraził zgodę i 6 października 1503 roku w Grodnie udzielił przywileju, rozkazując zarazem, by otaczając miasto murem obronnym oznaczono wrotami miejskimi strony świata oraz drogi prowadzące do innych miast. Pierwszym ciągłym wysokim murem obronnym miasto zostało opasane już w 1506 roku, nim do miasta zbliżały się hordy tatarskie. Po zakończeniu budowy murów obronnych (1522), dorównywały one niemal murom ówczesnej stolicy Polski – Krakowa¹⁹.

Zgodnie z panującym obyczajem, na bramach wieszano święte obrazy przedstawiające patronów bramy. Jak głosi tradycja, po stronie wewnętrznej Ostrej Bramy zawieszono wówczas obraz Matki Boskiej, po stronie zewnętrznej – Pana Jezusa. Należy przypuszczać, że jezuici, którzy przybyli do Wilna w roku 1570, a więc w czasie szerzącej się na Litwie reformacji, w lekceważący sposób odnoszącej się do kultu świętych, religijnych obrazów i relikwii, starali się ze wszech miar podtrzymywać w ludziach wiarę i dlatego z ich inicjatywy przetrwał kult patronów bram miejskich oraz zachował się obraz Najświętszej Maryi Panny, jako symbol katolicyzmu Wilna. Obraz Jezusa wisiał w Ostrej Bramie do roku 1654, a następnie został przeniesiony do wileńskiej katedry. Pierwsze (najwcześniejsze) informacje o cudownym obrazie Matki Boskiej pochodzą od karmelitów wileńskich. Według nich obraz nabrał rozgłosu dopiero po zdomowieniu się karmelitów w Wilnie (1626)²⁰. Do Wilna przysłał ich papież Urban VIII (1620) w celu roztoczenia opieki nad unicką Akademią Duchowną i dokonania reformy unickiego zakonu bazylianów. Wkrótce, tj. w roku 1621, rozpoczęli oni budowę swego klasztoru koło Ostrej Bramy, naprzeciwko unickiego kościoła Św. Trójcy, w miejscu, gdzie wcześniej był prawosławny klasztor Św. Trójcy.

Po odparciu Szwedów spod Częstochowy oraz zawierzeniu (1656) przez Jana Kazimierza całego kraju Maryi, również oczy wilnian i pielgrzymów zwróciły się ku obrazowi Matki Bożej, zawieszonemu w Ostrej Bramie. Mówi się, że w owym czasie nad miastem w nocy wiele razy widać było świecące odbicie obrazu Matki Miłosierdzia. To jeszcze bardziej zwróciło uwagę mieszkańców miasta i przybyszów na Ostrą Bramę. Karmelici cudowny obraz umieścili w wykonanej w murze wnęce, osłoniętej okiennicami. Zrobili też niewielki balkonik, na który prowadziły

¹⁹ R. G. Skrińskas, *Piligrimo vadovas...*, s. 145–147.

²⁰ *Archivo Segreto Vaticano: Nunziatura di Polonia*, vol 47, f. 530–531.

wąskie i strome schody. Pielgrzymi mogli wejść na górę, zapalić świeczkę lub dolać oliwy. Odtąd codziennie przed kaplicą gromadzono się, by śpiewać litanie do Najświętszej Maryi Panny. Od XVII wieku nowo mianowani biskupi Wilna, dokonując ingresu do katedry, wstępowali do kaplicy pokłonić się przed cudownym obrazem. Papież Klemens XIV wydał dwie bulle (5 III 1773), uznające kaplicę za publiczną, a papież Pius VI uznał Ostrą Bramę za „altare privilegiatum pro defunctis” (1775)²¹.

Wybuch i klęska powstania listopadowego (1830–1831) stały się powodem do rozpoczęcia represji przez władze carskie. Dnia 28 kwietnia 1845 roku zamknęły one klasztor Karmelitów w Wilnie. W pomieszczeniach klasztornych, które przekazano prawosławnym, urządzono pensjonat dla córek popów, a opiekę nad Ostrą Bramą zlecono księżom świeckim. Znów oczy i serca wszystkich Litwinów i Polaków zostały zwrócone ku Matce Miłosierdzia w Ostrej Bramie. Śpiewano tu pieśni nie tylko religijne, lecz także patriotyczne. O Ostrej Bramie pisał Adam Mickiewicz i inni poeci, muzykę tworzył Stanisław Moniuszko.

Kiedy w roku 1905 sytuacja polityczna na Litwie zmieniła się na korzyść, liczne rzesze pielgrzymów i pątników zaczęły nawiedzać Ostrą Bramę. Dnia 9 lutego 1927 roku Kongregacja Obrzędów wydała dekret w sprawie uroczystego ukoronowania Matki Boskiej Ostrobramskiej i nadania tytułu Matki Miłosierdzia. Obraz został ukoronowany 2 lipca 1927 roku. Na uroczystości koronacyjne przybyło wielu pielgrzymów z sąsiednich krajów²².

W roku 1928 obraz wstawiono do żelaznej kasety, by w ten sposób chronić go przed pożarem i innymi nieszczęściami. Po wybraniu 16 października 1978 roku krakowskiego kardynała Karola Wojtyły na papieża, on, już jako papież Jan Paweł II, swoją kardynalską piuskę podarował ostrobramskiej Matce Miłosierdzia. Podczas zaś wizyty biskupów Litwy w Rzymie 22 kwietnia 1983 roku Ojciec Święty ofiarował Ostrobramskiej Pani swoją białą papieską piuskę²³.

Ponieważ pielgrzymi i pątnicy licznie nawiedzali Ostrą Bramę, powstał określony porządek nabożeństw. Obraz Matki Bożej był nawiedzany codziennie od świtu do wieczora. Na prowadzącej do bramy ulicy gromadzili się klęczący ludzie, którzy śpiewali litanie do Matki Bożej oraz inne pieśni maryjne. Szczególne natężenie przypadało na okres odpustu, zwanego opiekami (od: ‘opiekować się’), który zaczęto obchodzić od roku 1706. Początkowo opieki świętowano 18 marca. Obecnie opieki

²¹ R. G. Sk r i n s k a s, *Piligrimo vadovas...*, s. 151.

²² Tamże, s. 156.

²³ Tamże, s. 154.

obchodzone są 16 października i trwają od niedzieli do niedzieli przez cały tydzień. Na prośbę wileńskiego duchowieństwa, ten przywilej nadał papież Pius X. Także szczególnie uroczyście obchodzone jest święto Opieki św. Józefa (trzecia niedziela po Wielkanocy) oraz Zielone Świątki, podczas których rzesze pielgrzymów udających się i wracających z wileńskich drózek kalwaryjskich odwiedzają Ostrą Bramę. W 1986 i 1987 roku podczas uroczystości odpustowych Matki Bożej Miłosierdzia Ojciec Święty Jan Paweł II przesłał uczestnikom odpustu swoje błogosławieństwo²⁴.

Ojciec Święty Jan Paweł II odwiedził to sanktuarium 4 września 1993 roku. Podczas odmawiania w Ostrej Bramie różańca trzykrotnie zwracał się do zgromadzonych wiernych, po litewsku, białorusku i polsku. Po zakończeniu różańca Ojciec Święty jeszcze długo klęczał przed obrazem Matki Bożej. Wydawało się, że zasłoniwszy twarz dłońmi zapomniał o późnej porze, że modlitwa się zakończyła, że w galerii na dole czekają na niego tłumy... Wzniósłszy oczy, długo patrzył na Matkę Miłosierdzia i wycierał toczące się po policzkach łzy. Niemiłosierna kamera telewizyjna ukazała światu tę pełną wzruszenia chwilę, próbując przedrzeć się do jego wnętrza. Niepotrzebnie rzecznik prasowy Stolicy Apostolskiej Joaquino Navarro Valss, towarzyszący Ojcu Świętemu we wszystkich podróżach, twierdził później, że nie widział płaczącego papieża. My widzieliśmy. I to było najbardziej przemawiające kazanie Papieża.

Znajdujący się w Ostrej Bramie obraz Matki Miłosierdzia nie tylko roztaczał opiekę nad miastem z wysokości miejskich murów obronnych, jednoczył naród polski i litewski, lecz także stanowił swoistą obronę Litwy i Polski przed prawosławiem, protestantyzmem, islamem i ateizmem.

Góra Krzyży

Góra Krzyży znajduje się 10 km na północ od miasta Szawle (lit. Šiuliai) i obecnie należy do diecezji szawelskiej. Ludzie Górę Krzyży zwa różnie: Górą Jurgaičiai, Górą Zamkową, cmentarzem Jurgaičiai, lub po prostu Świętym Wzgórzem. Długość wzgórza wynosi około 70 m, szerokość – 60 m, a wznosi się na wysokości piętrowego domu. To najwyższe geologicznie miejsce w okolicy i – jak dotychczas – mało zbadane²⁵

²⁴ Tamże, s. 163.

²⁵ Ta część artykułu została przygotowana w oparciu o wydaną w roku 1994 książkę ks. R. Pukenis: *Teesie* [Bądź] oraz materiały zebrane podczas własnych, letnich ekspedycji terenowych na Górę Krzyży.

Pierwsze dane o wzgórzu pochodzą z odbytych niedawno badań archeologicznych, podczas których znaleziono wiele czaszek i kości ludzkich oraz mieczy i medalionów z czasów wojen szwedzkich. Materiały archeologiczne uzupełniają źródła historyczne, mówiące o tym, że w przeszłości okoliczni chłopci brali aktywny udział w powstaniach antyrosyjskich. W latach 1863–1864 na rozkaz gubernatora Murawjowa „Wieszatiela” zabito na tym wzgórzu 11 uczestników powstania styczniowego. Zwłoki zabitych zostały wrzucone do wykopanego tamże dołu, zasypane ziemią, po czym przemaszerowało przez to miejsce wojsko dla ubicia ziemi. Miejscowa ludność próbowała później ustawić krzyże dla uczczenia zabitych powstańców, ale zostały one zniszczone na rozkaz władz carskich²⁶. Miejsce to zostało przekształcone w pastwisko. Około roku 1870 tam, gdzie obecnie znajduje się ołtarz Najświętszej Maryi Panny, miejscowym dzieciom w południe ukazała się promieniejąca kobieta z dzieciątkiem. Obiecała im, że nazajutrz o tej samej porze ukaże się ponownie i poprosiła, by przyprowadziły dorosłych. Następnego dnia wraz z dziećmi przyszedł jedynie stary rzeźnik i kilka kobiet. Znowu ukazała się Maryja i powiedziała, że w tym miejscu należy ustawić krzyż – symbol mocnej wiary. Miała wówczas powiedzieć: „Jest wam teraz trudno, ale będzie wam jeszcze trudniej. Trzymajcie się tego symbolu, stawiajcie je na tym wzgórzu, a ja za wami oraz waszymi biedami wstawię się u Najwyższego” – i znikła²⁷. Z inicjatywy zamożnych gospodarzy, po dogadaniu się z miejscową władzą carską, w miejscu ukazania się Maryi postawiono kapliczkę. Z badań przeprowadzonych (22 VIII 1900) przez polskich archeologów na Górze Krzyży wynika, że w tym miejscu stało 136 krzyży, a dwa lata później (2 VII 1902) doliczono się ich już 155. W jednym z zagłębień góry stała zapadająca się w ziemię stara murowana kapliczka²⁸. Podczas II wojny światowej kapliczkę zburzono. Pozostały jedynie fundamenty. Dzisiaj w tym miejscu stoi biała figura Maryi.

W czasach sowieckich komuniści i ateści pięciokrotnie dewastowali Górę Krzyży: 5 kwietnia 1961 roku zniszczono około 500 krzyży; 26 kwietnia 1973 roku, w nocy, zniszczono około 400 krzyży; 23 listopada oraz w Boże Narodzenie 1974 roku, zniszczono około 400 krzyży. Piątej dewastacji dokonano latem 1976 roku. Wówczas z Góry Krzyży zabrano wszystko, a część wzgórza nawet zniwelowano. Władze zagroziły mieszkańcom, że stawiający krzyże zostaną ujęci i ukarani²⁹. Mimo to wierni nadal w tym świętym miejscu modlili się, a po nocach stawiali krzyże.

²⁶ R. Pukenis, *Teesie*, Vilnius 1994, s. 35–36.

²⁷ R. G. Skrinskas, *Piligrimo vadovas...*, s. 44.

²⁸ R. Pukenis, *Teesie...*, s. 36.

²⁹ R. Pukenis, *Teesie...*, s. 41.

Góra Krzyży nie została zwyciężona, przeciwnie – odniosła zwycięstwo. Kiedy w dniu 7 września 1993 roku, o godz. 10, Ojciec Święty Jan Paweł II odprawił tu uroczystą mszę św., Góra Krzyży odzyskała rozgłos na cały świat.

Góra Krzyży przez ludzi uważana jest za miejsce niezwykle, tajemnicze i cudowne. Podobno zdarzały się przypadki uzdrowienia ludzi niedomagających lub chromych, którzy na tym wzgórzu złożyli przyrzeczenie i postawili krzyż. Każdy przyniesiony tu krzyż ma swoją historię, Golgotę ludzkiego cierpienia. Ten, kto przyniósł tu swój krzyż, przyniósł część swojej niedoli, choroby lub zmartwień. Ileż ludzkich cierpień tu przyniesiono! Zewsząd – z Rosji, Estonii, Łotwy, Białorusi, a najwięcej z Litwy i Polski. Jak dawniej, tak i teraz, zwłaszcza w porze letniej, przybywa tu wiele pielgrzymów, by „złożyć przyrzeczenie” i modlić się, obchodząc Górę Krzyży dookoła na kolanach. Pielgrzymi z Polski, obchodząc wzgórze na kolanach, odmawiają różaniec lub śpiewają pieśń *Krzyżu święty*³⁰.

Wiele pięknych i serdecznych słów wdzięczności dla Boga zapisano na Górze Krzyży. Jest i taka: „Chryste Królu, chroń Papieża, na klęczkach błaga Litwa. 1981”. Katolicy Litwy wyrażają w ten sposób miłość do Ojca Świętego i zaniepokojenie z powodu czyhających nań zagrożeń. Inni dziękują Bogu za przywrócone zdrowie, za szczęście, pokój i spokój, wyrażają swą troskę o naród, zawierając los Ojczyzny Jezusowi i Jego Matce. Dzisiaj pielgrzymi z całego świata przybywają na Górę Krzyży, by jako wotum postawić kolejne krzyże; opuszczają zaś to miejsce umocnieni duchowo, znalazłszy tu pocieszenie i nadzieję.

* * *

Z przeprowadzonych badań historycznych w zakresie powyższej tematyki można wysnuć następujące wnioski:

1. Od początków chrześcijaństwa do 1990 roku w kontekście katolickiej Europy na Litwie istnieją trzy sanktuaria, kulturowymi więzami ściśle łączące różne kultury. Są to: Szydłów, Ostra Brama i Góra Krzyży.
2. Wszystkie te miejsca łączy oddawanie czci Najświętszej Maryi Pannie.
3. Sanktuarium w Szydłowie było od XVI wieku przeciwwagą dla protestantyzmu, nadciągającego do Europy Środkowej z północy i północnego-zachodu.

³⁰ 1995–2000 *vasaros lauko ekspedicijų medžiaga*, [w:] *Šv. Antano religijos studijų instituto folklorinio kabineto medžiaga*, Kretinga 2003.

4. Ostra Brama – to od XVI wieku mur obronny katolicyzmu przed nadciągającym z północy protestantyzmem, ze wschodu – prawosławiem, z południowego-wschodu – islamem.
5. Góra Krzyży była twierdzą Kościoła katolickiego szczególnie w wieku XIX i XXI wobec prawosławia i ateizmu.
6. Wszystkie te miejsca łączą przybywające tu rzesze pielgrzymów z całego świata, zwłaszcza z katolickiej Polski.
7. Powstałe w zaraniu chrześcijaństwa na Litwie polsko-litewskie katolickie więzi kulturowe stanowią dzisiaj, w dobie integracji z Unią Europejską, symbol jedności geopolitycznej i kulturowej.

DIE KATHOLISCHEN KULTURELLEN BEZIEHUNGEN ZWISCHEN LITAUEN UND POLEN BEI DER EU-AUFNAHME

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das gegenwärtige Litauen ist schon über 600 Jahre lang ein christliches Land. Die Bevölkerung hier ist vorwiegend katholisch, russisch-orthodox und evangelisch. Seit dem Beginn der Taufe (1387) bis zu den heutigen Tagen steht Litauen in einer engen katholischen Beziehung zu dem Nachbarland Polen. Litauen und Polen sollen bei dem EU-Beitritt diese Beziehung aufbewahren. Das Ziel der Forschung war die wichtigsten kulturellen Beziehungen, die man bei der EU-Aufnahme aufbewahren soll, aufzudecken. Erstens, hat man in dieser Arbeit kurz die religiösen und politischen Ereignisse Litauens und Polens seit dem Anfang des Christentums in Litauen bis zu den heutigen Tagen überblickt. Zweitens, die wichtigsten Fragen über die Abstammung der kulturellen Objekte und ihre Staatsbeziehungen sind diskutiert worden. Die durchgeführte Forschung hat ergeben, daß es die Pilgerreisen der Litauer und Letten zu diesen Wallfahrtsorten Litauens gewesen sind: Tor der Morgenröte in Vilnius, Siluva und Berg der Kreuze. Die durchgeführte Forschung hat die Hypothese bestätigt, daß die katholischen kulturellen Beziehungen zwischen Litauen und Polen bei der EU-Aufnahme in den religiösen und geopolitischen Beziehungen der Vergangenheit und Gegenwart ihren Ursprung haben.